

Opponensi vélemény

Havas Ferenc

A prenominitivitás. Elmélet és alkalmazása az uráli nyelvekre című akadémiai doktori értekezéséről

Bírálni tisztem szerint feladatom az, hogy megítéljem, vajon Havas Ferenc *A prenominitivitás. Elmélet és alkalmazása az uráli nyelvekre* címmel benyújtott értekezése alapján javasolható-e arra, hogy e munka által elnyerje az MTA doktora címet. A jelölt pályáján, főként az elmúlt években kifejtett kutatói tevékenységén végigtekintve könnyen megállapítható, hogy választott témájának kidolgozása érdekében végzett munkálkodása fokozatosan, de egyértelműen vetítette előre egy nagyszabású szintézis elkészítésének a lehetőségét, s egyben igényét is. S mert a benyújtott disszertációnak előzményként megvoltak a különféle tanulmányokban, cikkekben megfogalmazott részeredményei, a bírálónak bizonyos erőfeszítést kell tennie annak érdekében, hogy képes legyen ellenállni a csábításnak, azaz tartózkodnia kell attól, hogy a jelöltnek egyazon kérdéssről korábban tett megállapításait összevesse a jelen munkában foglaltakkal. Tekintettel arra azonban, hogy egy akadémiai doktori értekezés bírálatáról van szó, mindannak, amit előadandó vagyok csakis és szigorúan a jelen munka adja a tárgyát és semmi más.

Az elmondottakon kívül még a következőket kell előre vetnem: bírálatomban azt tekintem, vajon az értekezés megfelel-e a cím elnyerésével szemben támasztott követelményeknek. Ami azonban nem jelenti azt, hogy az értekezés megállapításaival és eredményeivel minden tekintetben azonosulnom kellene, mint ahogyan ezt nem is tehetem. Úgy vélem, az értekezés eredményeinek kritikai értékelése a teljes munka publikálását követően a szakmai közvélemény feladata lesz. Továbbá ki kell mondanom azt is, hogy az értekezés teljes szövegével kapcsolatos valamennyi észrevételemet, legyenek bár tartalmiak vagy formaiak, e bírálat keretében nem vehetem papírra: terjedelmileg nagy valószínűséggel szétfeszítené e bírálat kereteit. Így hát azokat az észrevételeimet fogalmazom meg csupán, amelyeket a leglényegesebbeknek tartok a dolgozat egészét tekintve.

Bírálatomban nem a dolgozat felépítését követem, hanem az alábbi szempontok szerint értékelem a jelölt munkáját:

1. A dolgozat felépítése
2. A témaválasztás és a célkitűzések indokoltsága
3. A kidolgozott elmélet és az elemzési módszerek, állítások és igazolásuk
4. Az adatok kiválasztása és azok kezelésének módja
5. A kézirat technikai jellemzői

1. A dolgozat felépítése

Az értekezés a Bevezetést (6-7) követően két nagy részre oszlik, amit az Összefoglalás és kitekintés (232-237), a rövidítések (238), illetőleg a hivatkozott irodalom jegyzéke (239-252) követ. (A fejezetek sorszámozását illetően az olvasónak nem célszerű a tartalomjegyzékre hagyatkoznia.)

A két nagy fejezet közül az első (A prenominitivitás 8-111) további alfejezetekre oszlik, s ezekben a jelölt bemutatja mindazokat a fogalmakat, elméleti és módszertani kereteket, tudománytörténeti előzményeket (8-33), amelyek elgondolása szerint

szükségesek egyrészt a szkematogónia elveinek (34-100), másrészt pedig a prenominitivitás elméletének (101-110) a megértéséhez. A második nagy rész (Prenominitív reliktumok az uráli nyelvekben 111-231) négy alfejezetben tárgyalja azokat a grammatikai kategóriákat, amelyek a jelölt nézete szerint a prenominitivitást az uráli nyelvek jellemzőjeként alátámasztják. A tárgy jelöletlensége (111-138), a félakkuzativitás és az ergativitás (139-159), a particípiumok és a particípiumos szerkezetek (160-202), valamint a személytelen és birtokos szerkezetek (203-231) képezik tehát az elemzések tárgyát. Az említett két nagy fejezet adja az értekezés voltaképpen magvát, azaz az előző magát az elméletet, a második pedig az elmélet alkalmazását az uráli nyelvekre.

A fejezetek egymásutániséga logikus; a fejezetek, illetőleg alfejezetek belső felépítése, egymásra épülése átgondolt, jóllehet a belső utalások egy sor esetben nem könnyítik meg az olvasó feladatát.

2. A témaválasztás és a célkitűzések indokltsága

A témaválasztásról, illetőleg a célkitűzésről a Bevezetés első bekezdése tudósít (6). A cél kettős: egyrészt egy elmélet, a prenominitivitás elméletének koncepcionális kifejtését kívánja előadni, másrészt pedig ennek az elméletnek a gyakorlati alkalmazását bemutatni egy konkrét, azaz az uráli nyelvcsaládra. Ami a prenominitivitás elméletét illeti, a cél egy több mint száz éves kérdéskörnek újszerű kezelése, „...egy tágabb, koncepcióját tekintve új történeti tipológiai elmélet...” keretébe való beillesztése. A második cél pedig az elméletnek az uráli nyelvcsaládra való alkalmazása, ami a jelölt megfogalmazása szerint „...új nézőpontokat is nyújthat az uralisztika szakemberi számára a szóban forgó nyelvek sajátosságainak általános nyelvészeti, ezen belül tipológiai értékeléséhez” (6-7).

A témaválasztás indokolt voltához nem fér kétség. Egyrészt azért nem, mert a prenominitivitás kérdésköre a tipológiai szakirodalmon kívül is a legkülönbébb terminológiai apparátussal és még szerteágazóbb összefüggésekben jelenik meg, ráadásul úgy, hogy az egyes elgondolások vagy akár csak megjegyzések sokszor alig-alig vagy egyáltalán nem reflektálnak egymásra (erre a jelenségre a jelölt rendre utal is). Az elszánás tehát, hogy egy meghatározott, azaz itt történeti tipológiai aspektusból végre valaki rendet tegyen ebben a sokféleségben, csak üdvözlendő lehet. Másrészt fontos a témaválasztás, illetőleg célkitűzés azért is, mert az uráli nyelvek tekintetében – s az utóbbi időkben az itt következő megjegyzés szinte már közhely szerűnek számít – a tipológiai leírások roppant szegényesek, s ez alól a megállapítás alól a szintaktikai vonatkozások sem képezhetnek kivételt. Igaz, az elsődleges problémát talán nem is ez jelenti, hanem az a kérdés, vajon léteznek-e olyan adekvát, egymással megközelítésmód, elemzési mód vagy leírási típus tekintetében azonos szinten kezelhető grammatikai információink az uráli nyelvekről, amelyek egyáltalán lehetővé tennének valamely tipológiai leírást. A válasz annyira ismerős, hogy talán nem is érdemes itt újra megfogalmazni. A jelen dolgozat értékelése tekintetében ezért elegendő annyit kimondanom, hogy üdvözlendő minden törekvés, amelyik ezt a hiányt pótolni törekszik, ha pedig mindezt történeti tipológiai szempontból célozza megtenni, az még hatványozottabban üdvözlendő. Ehhez már csak annyit kell hozzáfűzni, hogy a munkát magára vállaló személye, a jelölt, az uralisztikai kutatásokban eddig elvégzett munkája szerint bátran adhatta fejét erre a feladatra még akkor is, ha nyilvánvaló, egyetlen

értekezés kereteiben nem vállalkozhatott az összes részletkérdés megoldására. Mégis, e disszertáció képviseli az eddigi legteljesebb leírását a kérdésnek. Ezért elmondható, hogy a jelölt munkásságának köszönhetően eleddig is rendelkezhattünk a témakörrel való ismeretekkel, de olyan átfogó jellegre törekvővel, mint amelyet e munkájában célzott meg, még nem. Az átfogó jelleg nyilvánvalóan adódik a jelöltnek abból az elgondolásából, mely szerint a bemutatott elmélet általánosan érvényesíthető a nyelvekre, illetőleg azok változási mentére, másfelől pedig abból, hogy az uráli nyelveket egyetlen szemszögből átfogóan tekinti.

3. A kidolgozott elmélet és az elemzési módszerek, állítások és igazolásuk

A szkematogónia, illetőleg az elmélet bemutatásához a diszciplináris és módszertani keretek ismertetése jelenti a háttérrel, azaz ezen a részen (8-33) át vezet az út a dolgozat mondanivalójának magváig. A jelölt még a bevezetőben figyelmezteti az olvasót, ha „...ezt az apparátust időnként feleslegesnek vagy túlzottnak tartaná ... bízatom ... [a] számára feleslegesnek tűnő részek átugrására” (7). Nos, e huszonöt oldalnyi rész átolvasása után egyet kellett értenem a szerző figyelmeztetésével. De egyáltalán nem azért, mintha a megismertetett fogalmak vagy meghatározások fölöslegesek lennének, hiszen minden tudományos munkának definiálnia kell fogalmi apparátusának elemeit. Hanem azért, mert e leírás olyan ismereteket közöl, amelyekkel – már ha utalások formájában a megfelelő, számos esetben igen magas szintű szakirodalomhoz utasította volna az olvasót – lényegében a legalapvetőbb bevezető szakirodalmakban találkozhatik az arra kíváncsi. E rész tehát mind céljait illetően, mind pedig tartalmilag elmarad az értekezés egészétől, s leginkább valamely egyetemi bevezető kurzus tematikájára emlékeztet, amelyet a teljes munka publikációja esetén melegen javaslok elhagyni. Annál is inkább, mert vannak benne meghatározások, amelyek – ahelyett, hogy egy szikár definíció-sorban kapnának helyet – elszórtan, ráadásul olykor lábjegyzetben szerepelnek (pl. 11. old., 5. láb. „A nyelvtipológia döntően a nyelvek szerkezeti ...”; 13 old. A modern nyelvtipológia mindenekelőtt a nyelvi szerkezetek változatosságának tudománya.”; 14. old., 10. láb. „... a holisztikus nyelvtipológia jobbra a végső szándék, a parciális tipológia viszont inkább a tényleges lehetőség szférájába tartozik.”; 18. old. „A történeti tipológia és a genealógiai nyelvészet tárgya...”).

Itt kell megjegyezni azt is, hogy egynémely fogalom használata vagy összefüggés ismertetése okvetlenül pontosításra vagy részletesebb megvilágításra szorul. Ezek egyike a kezdetben tudománytörténeti összefüggésben említett, de az értekezés teljes mondanivalója tekintetében kulcsfontosságú fogalom, az uniformitarianizmus elve (mely ismeretesen a természettudományokból került át például a nyelvtudományba), s lényege szerint azt mondja ki, hogy a múlt nyelvi rendszereiben csakis olyan sajátosságok jelentkezhetek, amelyek nem mondanak ellent a jelen szinkroniájában megfigyelhető sajátosságoknak. A sarkalatos kérdés, ti. a dolgozat tekintetében az, hogy mit kell értenünk sajátosságokon, illetőleg a jelölt szóhasználatával élve „nyelvallapot”-on, „egzisztenciális és implikatív” univerzálén (17) az uniformitarianizmus elvével összefüggésben. A dilemma, amit a dolgozat nem fejt ki, jóllehet (érthető módon) visszatérően alkalmaznia kell magát a fogalmat, a következő: az uniformitarianizmus elve azt írja elő a nyelvtörténet és a diakronia (és a rekonstrukció – az értekezés tekintetében ugyancsak kulcsfogalom!) számára, hogy csakis olyan struktúrákkal dolgozzék, amelyek megfelelnek a jelen szinkroniájában igazolható tipológiai

mintázatoknak. A nyelvtörténeti tapasztalat azonban ennek ellene mond: részrendszerek tűnnek el teljes mértékben vagy éppen születnek meg, a jelen szinkroniája számára azonban az előzmények sokszor láthatatlanok maradnak. Ebben az összefüggésben a jelöltnek okvetlenül tanulmányoznia kellene Comrie itt ajánlott munkáját, amelyben a „kevésbé komplex rendszer - komplex rendszer” változási folyamatainak kapcsán feszegeti a kérdést (Bernard Comrie 2004 The uniformitarian hypothesis revisited. In: Hickey, R. (ed.): *Motives for Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 254-257). Annál is inkább, mert a dolgozatban vannak megjegyzések, amelyek nem érthetők meg oly könnyedén az uniformitarianizmus elvére vonatkoztatva. Például: „Egyetlen ellenpélda is bizonyítja, hogy az adott jelenség beletartozik a „lehetséges emberi nyelv” eszköztárába. Ezzel szemben egy lehetőség elvi kizárásához nem elegendő pusztán annak konstatálása, hogy nem találunk rá példát” (37. old., 46. láb.). (S vajon miként kell érteni a következő megfogalmazást: „...a nyelvet azonnal teljes-tökéletes rendszerében gondolnánk előállni” (17) – ezek szerint vannak nem-teljes vagy tökéletlen rendszerű nyelvek?, s vajon mivel mérhető a tökéletesség vagy teljesség? Hasonló kétséget vet fel a „névszói szám kategóriájának **fejletlensége**” [50] – kiemelés tőlem - B.-N. M. – megfogalmazás.)

S még egy további fontos fogalom-párt kiemelve: az értekezéstől bemutatott elmélet, de a munka teljes mondanivalója tekintetében alapvető fontosságú lenne a diakrón és a történeti tipológia elkülönítése. A 19. oldalon ezt olvassuk: „A diakrón **avagy** történeti tipológia a belső konstellációk jellemzésén túl éppen arra a kérdésre keresi a választ, vajon az így megállapított típusok és jellemzőik mindig is egymás mellett léteztek-e, vagy van valamilyen keletkezéstörténetük...” (kiemelés tőlem – B.-N. M.). Ismeretes, hogy a történeti nyelvészet a valamikori (a jelent megelőző – értsünk bármit is „megelőző”-n) szinkrón rendszereket írja le – a fenti idézetre vonatkoztatva tehát például azt, hogy valamik egymás mellett léteztek-e vagy sem –, a diakrón nyelvészet viszont e valamikori szintek közötti változási folyamatokat írja le – tehát ugyancsak a fenti idézetre vonatkoztatva: van-e valamilyen keletkezéstörténetük, s ha igen, az miként mehetett végbe. Azaz nem **avagy**-ról van szó, hanem **és**-ről. A munka egésze tekintetében a kérdés most már így fogalmazható meg: a prenominitivitás elmélete mint történeti és diakrón tipológiai elmélet vajon mit ír le tipológiailag: az egykorú történeti állapot(ka)t vagy a kialakulási folyamatokat? Számomra legalábbis nyilvánvaló: mindkettőt. Érdemes lenne tehát differenciáltabban (vagy körültekintőbben) közelíteni e látszólag semmi kis kérdéshez, mert alapvető befolyással lehet magának az elméletnek a „tálalására”. (Ebből a szempontból érdemes a teljes szövegben a két terminus technicus használatát összehangba hozni egymással, vö. pl. 32. old., 34. láb., ahol a „diakrón tipológia” használata önmagában helyes, de például a 34. oldalon már megint differenciálatlan a használat: „A **történeti** nyelvtipológia nem a nyelvek típusainak, hanem a nyelvi kategóriák, szerkezeti elvek, **eljárások** típusainak a története” – kiemelés tőlem – B.-N. M.)

A szkematogónia (34-100) fogalmának meghatározásával és a rá vonatkozó elgondolás ismertetésével hatvanhat lapon foglalozik az értekezés. Szkematogónián, mely a jelölttől létrehozott fogalom, s rajta a „mondatfelépítési típusok és az ezeknek megfellelhető grammatikai kategóriák történeti keletkezés- és változástörténetét” (34) kell értenünk. Am ehhez értelemszerűen nem kisebb munkát kell elvégezni, mint a világ nyelveiben fellelhető alapvető mondatsémák tipizálását leíró szempontból. Az agens –

patiens, valamint az intranszitiv – tranzitív fogalompárok, illetőleg szembenállások azok, amelyeknek meghatározása kulcsfontosságú a fent megjelölt feladat elvégzése tekintetében. Válogatott szakirodalmi háttér előtt ezek pontos meghatározását kapjuk rögtön a fejezet élén (34-35), amelyet a tranzitivitási séma (36-37) és a szinkrón mondatfelépítési típusok bemutatása (37-66) követ. A prezentált nyelvi anyag a túlnyomó többségében másodlagos vagy többedleges forrásokra épít (e kérdésre bírálatom következő pontjában visszatérek), igyekszik kritikusan kezelni a releváns korábbi megállapításokat, s amiként az egész dolgozatnak is, e résznek különösen erénye a terminológiai zűrzavarban való eligazítás, illetőleg egyfajta rend megteremtésének igénye. A minél részletesebb értelmezésekre és magyarázatokra való törekvés azonban egyes helyeken megint megbicsaklik azon, hogy nincsenek feszesen összeszedve a meghatározások. Egyetlen példát említve megint csak: a 34. oldalon kimondja a jelölt, hogy az agens – patiens szembenállás hangsúlyozottan szemantikai. A tranzitivitási séma bemutatásakor (36-37) pedig kimondja, hogy az S A P betűkkel jelölt helyek a sémában szintaktikai funkciók vagy pozíciók (ugyanis őrizkedik az argumentum terminus használatától, ami nem a legszerencsésebb döntés – 37. old., 46. láb.). Vajon miért nem fogja össze egyetlen meghatározásban a relációkat? Itt kell megjegyezni, hogy az értekezés stílusa igen gördülékeny, kidolgozott, a szöveg olvasható (mondhatni: kellemes), ám sok helyütt hűjával van annak a feszességnek vagy szikárságnak – például a fenti összefüggések láttatásának tekintetében is –, amivel sokban segítené az olvasót a mondandó pontos követésében.

A mondatsémák szinkrón rendszerét (64-66), melyet a nem-uráli nyelveket tárgyaló leírások alapján állít fel a jelölt, a nominatív, a triadikus, az ergatív és az aktív felépítésben összegzi, illetőleg állítja szembe egymással. A magam részéről, remélem, nem helytelenül, úgy értelmezem e rendszert, hogy bennünk a nyelvek domináns (azaz nem kizárólagos) szerkezetei tükröződnek. (Megjegyzendő, hogy a jelölésmódok, illetőleg a tipográfia igen kevésbé szerencsés.)

Az értekezés számomra legizgalmasabb része A mondatsémák diakrón rendszere (66) címet viseli (66-100): itt mutatja be a jelölt, hogy a felállított szinkrón séma-rendszernek mik a diakrón összefüggései tipológiai szempontból, s itt fogalmazódik meg (az egyébként a dolgozatban számos helyen elismételt) lényeges megállapítás: „A történeti egymásraépülés elve ténylegesen működő összefüggés a nyelvben, csakhogy nem a nyelvtípusok, hanem a mondat típusok, a mondatfelépítési minták tekintetében jelentkezik” (67). Végeredményként pedig a következő történeti-tipológiai univerzálét állítja fel: „A mondatformák evolúciója a szemantikai diverzitástól a szintaktikai sematizálódás felé tart” (99). Gondolom, a szerző is tisztában van azzal, az iménti univerzálé miként és miért vethet fel a történeti tipológián túlmutató kérdéseket. Az alfejezet izgalmas volta abból adódik, hogy ettől a résztől várható el, a jelölt tényekkel alátámasztott módon bemutatja, s ha minden kétséget kizáróan nem is (mert ilyen kategóriát sem a történeti nyelvészet, sem pedig a diakrón nyelvészet nem ismer), de legalább a paluzibiltásnak valamilyen fokát levezetéseihez hozzárendelve, igazolja, hogy a típusok miként vezethetők le egymásból, illetőleg – s talán ez a lényeg – miért éppen úgy vezethetők le egymásból, ahogyan azt feltárja. Lássuk be, nem csekély vállalkozás. Annak oka, hogy e komoly, tiszteletre méltó erőfeszítés kritikai értékelésére (s ezt már említettem bírálatom második bekezdésében) nem vállalkozhatom, voltaképpen egyetlen oka van. Földhözragadt nyelvtörténészként bármilyen elvi megállapítást,

diakrón levezetést, történeti posztulátumot stb. csak akkor tartok értékelhetőnek, ha az (a már önmagában is absztrakció eredményeként előállt) nyelvi adatokon alapuló nyelvi tényeken nyugszik. A jelölttől felállított alakulási folyamatok, összefüggések nagyon fontos, s többnyire plauzibilis következtetéseken alapulnak, s elgondolásai **önmagukban** körültekintően tükröznek egy gondolati konstrukciót, ami pedig elengedhetetlen – akár munkahipotézisként is – egy elmélet igazolásához. Az igazolás a dolgozat témájára tekintettel azonban csak akkor lehetne kivihető, ha a szerző felvonultatná mindazokat a nyelvtörténeti vagy diakrón adatokat, tényeket, amelyek megmutatják – ismétlem: ha nem is minden kétséget kizáróan – azt, vajon a posztulált levezetések miként igazolhatók a különféle nyelvek történetéből. Ez az alfejezet azonban számomra mindezzel adós marad. Ide kell idéznem az egyik legkiválóbb (anglista) nyelvtörténészt, mert megfogalmazása pontosan rámutat arra, mire gondolok (jóllehet egészen más megközelítésekkel vitázik a szöveg!!!). „Thus, in my view, the study of physical, written data should provide us with hints as to what causes variation and change, hints about the mechanisms that play a role in change; hints about what speakers do, what (and why) they make changes. ... Other areas of linguistics may also provide hints on another (more abstract) level, which may feed our imagination as researchers, but these hints **should be tested on the historical facts**” (Olga Fischer 2007 What counts as evidence in historical linguistics? In: Penke, M. - Rosenbach, A. (eds.) What Counts as Evidence in Linguistics. The case of innateness. Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 249-281; idézet a 271. oldalról – kiemelés tőlem - B.-N. M.). A jelölt éppen ebben az alfejezeteiben ezt írja egy kritikai észrevételével kapcsolatban (96) „Bár időnként ezek a szerzők is konkrét nyelvi példákkal igyekeznek igazolni elképzeléseiket, végeredményben azt mondhatom, hogy ez az egész levezetés a valóságos nyelvi fejlődés helyett inkább a nyelvész gondolati kreativitását tükrözi, ahogyan ugyanis lépésenként végiggondolhatja a változást (nem pedig ahogyan a nyelvben ténylegesen végbemehetnek)”. E fejezet olvastán, ha nem is ennyire szigorúan, magamnak is ez a benyomásom alakult ki.

Más a helyzet azonban a Prenominativitás (101-137) című alfejezettel, itt ugyanis beteljesül az – az értekezés gondolatmenetének ezen a pontján legalábbis az indoeurópai nyelvekre vonatkozóan –, ami a fentiekben hiányérzetet keltett. Az elgondolás maga két előfeltételen alapul: a nominatívusz és a rá épülő mondatfelépítési elv előtörténettel rendelkező, nyelvtörténeti produktum, továbbá ez az előtörténet felismerhető nyomokat, maradványokat hagy maga után a nominatív nyelvekben (101). Ez utóbbiaknak az azonosítása történik meg az értekezés második nagy részében, alátámasztandó az uráli nyelvek nominatív jellegét, illetőleg bennük e jelleg kialakulásának menetét. (Itt érdemes megjegyeznünk rögtön, hogy a Jelöletlen tárgy című alfejezet [111-138] eleje táján kissé meghökkentő megállapítást olvashatni [113] „Minthogy azonban az uráli nyelvek mindegyike nominatív ...”: igen, így van, de többek között nem ennek igazolása lenne e második nagy rész feladata?) E jelleg kimutatása az indoeurópai nyelvekben hosszú előzményre, s nyelvi tényeknek az elemzésére megy vissza. A szerző hosszan ismerteti mindazokat a szakirodalmi előzményeket, Klimovot, Gamkrelidze-Ivanovot és W. P. Lehmann-t (102-110), amelyekre az indoeurópai nyelvek, illetőleg az indoeurópai alapnyelv fent meghatározott jellemzését alapozták. Ilyen, az indoeuropaisztikában és a tipológiában ha bizonyára nem is kritika nélkül elfogadott, de minden esetre szilárd háttér előtt elemzi a szerző a jelöletlen tárgy, a

félakkuzativitás és az ergativitás, a particípiumok és a participiális szerkezetek, valamint a személytelen és birtokos szerkezetek kategóriáit az uráli nyelvekben a Prenominatív reliktumok az uráli nyelvekben című nagy fejezetben.

Az áttekintések, illetőleg elemzések során a jelölt kritikai véleményei az uralisztika vonatkozó szakirodalmát illetően izgalmasak és sokszor indokoltak, s ez az értekezésnek az egyik, nem lebecsülendő hozadéka. Így van ez még akkor is, ha nem egyszer nem világos, kinek milyen véleményét utasítja el és milyen indokkal. Kiragadott példaként említem a jelöletlen tárggyal kapcsolatban írottakat (113): „... minthogy végső soron a tárgy jelölésének ősi formái érdekelnek bennünket, határozott preferenciát kell adnunk az egyes számú alakoknak, amelyek vagy kizárólagsak lehettek az alapnyelvben, vagy legalábbis elsődlegesek és mintaadók a nem-egyed számok számára”. E megfogalmazásból arra következtethetünk, hogy az utalisztikában kivétel nélküli egyetértés uralkodik a mondottakkal kapcsolatban, olyannyira, hogy igazolni sem érdemes. Csakhogy a szerző maga idézi az ehhez a mondathoz fűzött lábjegyzetében Hontit (113. old., 169. láb.), aki viszont ellenkező véleményen van. Bárkinek is legyen igaza, a kérdés a mondanivaló szempontjából egyáltalán nem elhanyagolható. Vajon nem kellene érvelni? Ugyanakkor, s minden bizonnyal már magával a megközelítés „másságával” is olyan gondolatokra készíti az uralisztika minduntalanul ismételt állításaihoz szokott olvasó szemét, amelyek remélhetően heurisztikus értékűek lesznek. Így például a jelöletlen tárgy eredetéről ezt írja (131): „Ehhez az általánosnak nevezhető meggyőződéshez képest meghökkentő, hogy az egyes nyelvek vagy nyelvcsoportok jelöletlen tárgyának megvilágításakor a szakirodalomban törpe minoritást képeznek azok a szerzők, akik ezt a jelenséget – vagy legalább annak valamelyik típusát – protouráli jelöletlen tárgyból vezetnék le”; l. még 134. old., 1. bekezdés is. Holott a szerző levezetése, ti. az alapnyelvi jelöletlen tárgyból, nagyonis plauzibilis, s el kell ámulni azon, egyáltalán miért szorul mindez külön bizonygatásra. Úgy vélem, az értekezés egyik legnagyobb hozadéka, ha nem a legnagyobb, ezeknek a rácsodálkozásoknak vagy felismeréseknek a kiváltása.

Itt következő megjegyzéseim példaként arra vonatkoznak, vajon ebben a fejezetben a jelölt miként támasztja alá állításait az uráli nyelvek adatainak elemzése alapján. Csupán egyetlen esetet tekintek, a vogul nyelvi sajátosságok kezelését a jelöletlen tárgyas szerkezetek kapcsán, amivel természetesen egyáltalán nem állítom, hogy más nyelvek esetében is ugyanennyi fenntartás lenne megfogalmazható. A 112. oldalon kimondja a szerző, hogy csak a főnévvel kifejezett tárgyat vizsgálja az uráli nyelvekben, mert egy sor nyelvben a névmások, különösen a személyes névmások a főnevektől eltérő módon viselkednek a tárgy funkciójában, azaz pl. csak nekik van jelölt tárgyesetük, s a kisebb nyelvek közül az osztját hozza fel. Továbbá preferenciát jelentenek felfogása értelmében az egyes számú alakok (de erre fentebb már utaltam). Mindezekre tekintettel a vogulból az északi nyelvjárás kívül esik a vizsgálat keretein. A 114. oldalon így ír: „A vogulban – a nyelvjárások többségében – a határozott tárgy végződése *-m* vagy *-mV*. Az alanyi ragozású ige után álló határozatlan tárgy ellenben jelöletlen:...” Ez a megállapítás így sajnos nem igaz. A jelzett toldalék csak a déli vogulban van meg, nyomokban a keletiben, de másutt nem, azaz nincs szó a „nyelvjárások többségé”-ről (az *-m* alak másutt lehet hangváltozások eredménye is egyébként): „The zero *nominative* is a continuation of the proto-Uralic state of affairs. The *m-accusative* of southern Vogul is also of Uralic origin; it is attested in eastern

Vogul dialects as well ...” (László Honti 1998 ObUgrian. In: Daniel Abondolo (ed.) The Uralic languages. Routledge. 344). A továbbiakban a Bo Wickmanntól idézett három példából (114-115) nem derül ki milyen nyelvjárásokról van szó, de most talán nem is ez a lényeges, hanem a következők (115): „Mindazonáltal a határozatlan és a határozott tárgy megkülönböztetése a vogulban nem teljesen következetes.” – Nem idézem tovább a szöveget, mert lényegében az előbbit részletezi. Amit állít, igaz. De megvilágító lett volna az olvasó számára, ha legalább utal arra a szakirodalomra, amelyik éppen azt bogozgatja, mi irányítja e szerkezetek milyenségét a vogulban: Elena Skribnik 2001 Pragmatic structuring in Northern Mansi. CUFU IX/6. Tartu. 222-239. A 118. oldalon ez áll: „Jegyezzük meg még, hogy a vogulban ... a tárgy jelöletlensége a személyes névmásokra is kiterjed ...” – ez az, amit korábbi megjegyzése értelmében, számomra teljes mértékben elfogadhatatlan módon – hiszen fontos következtetések lehetőségétől esik el így – nem vesz tekintetbe. E megállapításhoz a 193. lábjegyzet csatlakozik (118), amelyik egyrészt hibásan visszaütal egy eltérő tartalmú (ti. a 185-ös számú) lábjegyzetre, másrészt a következőkről tudósít: „... a vogul személyes névmás tárgy alakja (*ān^um* 'engem', *naŋəm* 'téged' stb.) ... morfológiailag értékelhető tárgyként, hiszen csak tő + Px szerkezetű. (Másfelől ez a forma különbözik az alanyesettől, és így rendszertanilag mégiscsak jelölt.)”. Kérdésem az, hogy ha egy Px-szel jelölt alak, mégpedig teljes mértékben függetlenül attól, hogy benne a toldalék Px eredetű-e vagy valami más, tárgyként funkcionál a szerkezetben, miért nem jöhet szóba a leírás során? E rész konklúzióját így kezdi a jelölt (136): „Huszonkét uráli nyelvet vizsgáltunk meg a jelöletlen tárgy előfordulásai szempontjából.” Így igaz, de fennmarad a kérdés: milyen alapoossággal?

Már csak egyetlen rövid megjegyzés az uráli elemzésekkel foglalkozó részhez. Az osztják ergativitás eredetéről szóló alfejezetben (153-158) a kétnyelvűségről írottak vagy teljesen elhagyandók (s csupán a szakirodalmi utalások adandók meg), vagy alapvetően átdolgozandók a nyelvi kontaktusokra, a nyelvi interferenciára, a grammatikai kódváltásra stb. vonatkozó releváns ismeretek fényében, ugyanis az itt és így elmondottak nem felelnek meg egy akadémiai disszertáció színvonalának.

4. Az adatok kiválasztása és azok kezelésének módja

Ismeretes, hogy a tipológiai leírások hagyományosan és javarészt nem elsődleges forrásokon alapulnak, jóllehet az utóbbi időkben egyre inkább bebizonyosodott, nem csupán az elsődleges források ismerete és értékelése elengedhetetlen (híres példaként l. pl. a mundari szóosztályokra vonatkozó forrását: Nicholas Evans – Toshiki Osada 2005 Mundari: The myth of a language without word classes. Linguistic Typology 9. 351–390), hanem egyszerűen terepmunka révén szerezhető adatokra is szükség van. Azt meg valamennyi finnugrista tudja, hogy a WALS adatainak elégtelenségét illetően a források milyen szerepet játszanak. A jelölt az esetek egy részében másodlagos forrásokból dolgozik, például Bo Wickman 1955-ös művéből (hogy csak a vogul példák közül nem egyre utaljak). A példaanyag azután szinte mindig nyelvjárási hovatartozás megjelölése nélkül szerepel a szövegben, ami a nagy és jelentős dialektális megoszlást mutató nyelvek tekintetében (lapp, osztják, vogul) elgondolkodtató, de ugyancsak elgondolkodtató az adatok időbeli, kronológiai megoszlása is értékelésüket illetően (a vogul esetéről fentebb már szóltam). Az ún. nagy nyelveket leszámítva, melyeknek története adatolható, az összes többi esetében az adatok egyetlen szinkrón szint

reprezentánsaiként kezelődnek, holott nyilvánvalóan nem azok. És akkor még egyáltalán nem szóltunk azokról a változatokról, amelyeknek nyomuk sincs a dolgozatban, s mindez nem azért történik így, mert azokban a vizsgált jelenség nincs vagy nem volt jelen, hanem mert a szerző láthatóan nem foglalkozott elsődleges-adat feltárással. Hogy így eljárva mitől fosztotta meg önmagát, csak akkor derülne ki, ha munkáját a jövőben másként folytatná ebben a tekintetben. Mindennek felemlítésével nem arra gondolok, hogy nem világos – mert **nem mondatik ki** – az az elv vagy meggondolás, amelynek alapján a jelölt adatait összeválogatta, s így nem tudjuk meg, egy-egy adatot vagy adatsoportot megállapításai köréből miért rekeszt ki, miért nem számol vele. Nem az a problémám, hogy minden nyelvészek álmát, a minden adatra vagy jelenségre, folyamatra adható kimerítő magyarázat kívánalmát nem váltja valóra a dolgozat, hanem arra, hogy sem kvalitatív, sem kvantitatív oka, magyarázata nem adódik az adatok kiválasztásának és kezelésének. Ismétlem, mindezt nem azért adom elő, mert a bírálóknak azt a vitatható módját választom, amelyik az adatokba/hiányukba akar mindenáron belekötni. Hanem azért, mert az értekezés teljes mondandója és megállapításainak érvényessége tekintetében kardinális fontosságú: a munkának az uráli nyelvekre vonatkozó része a koncepció értelmében reliktumokat keres. A 67. oldalon bemutatott séma értelmében (is) e reliktumok felfedhetők, „kititrálhatók”. Ehhez azonban arra van szükség, hogy a vizsgált nyelvek valamennyi területi változatával számoljunk annak érdekében, hogy a megfelelő módszertan bevetésével képet alkothassunk az adott nyelv változatait megelőző, korábbi állapotáról. Ezt hívjuk belső rekonstrukciónak. Erre pedig azért van szükség egy reliktumokat kereső történeti tipológiai elemzés esetében, mert ellenkező esetben a leírás nem képes plauzibilis módon felmutatni a reliktum pontosabb eredetét. Ezt a problémát a dolgozatnak az Ergativitás az osztjákban című alfjezete (148-159) kísérli meg (kényszerűen) kezelni. Ismeretesen a keleti osztják nyelvjárások jönnek az ergativitás tekintetében számításba, jóllehet további nyelvjárásokban sem ismeretlen a szakirodalom szerint. Erre a dolgozat 260. lábjegyzete (148. old.) utal, s a következő magyarázatot fűzi a „futottak még” dialektusok figyelmen kívül hagyásához: „Mindezekkel azonban most csak érintőlegesen foglalkozom, mert ha ugyanarról van szó, mint a keleti nyelvjárásokban, akkor tipológiaiilag nem nyújtanak újdonságot ezekhez képest,...”. Így igaz, tipológiaiilag nem nyújtanak újdonságot. Ám **történeti tipológiai** szempontból sem? Vajon mindegy-e, hogy az ergativitás az osztjákban milyen korszakához köthető? Vajon mindegy-e, hogy „csakis szerves örökséget képezhetnek, azaz ősi, prenominatív vonás zárványszerűen megőrzött reliktumai” úgy, hogy egy „ergatívuszos” ősosztják állapothoz semmi közük, mert ilyen ergatívuszos állapot nem volt, avagy volt ilyen állapot, csak éppen valamiért a keleti osztják mutatja egykori meglétét? (Mellesleg maga az ergativitás a leggyengébb láncszem a reliktum-sor tekintetében általában is, éppen ezért nem lehet mindegy, milyen lehetett az elterjedtsége az osztjákban.) Nehéz megérteni, miért mindegy ez egy történeti, de még inkább egy diakrón tipológiai leírás tekintetében. Az osztják ergatívusz csupán egyetlen példa a problematika érzékeltetésére, amelyet lehet elfogadni, lehet elvetni, lehet vitatni, csak egyet nem lehet: nem tudomást venni róla. Ezért az adatok mennyiségi és minőségi (értsd: kronológiai) meghatározása nem önmagáért való, hanem alapjaiban határozhatja meg állítások érvényességét, és számomra legalábbis világos, az ún. belső rekonstrukció nem mellőzhető (lazán fogalmazva: „nem úszható meg”) nyelveink esetében (sem). Itt hívom

fel a figyelmet egyébként a szintaktikai rekonstrukció egyre kiterjedtebb, s egy sor ponton egymással vitázó szakirodalmára; a kurrens kézikönyvek közül Harris-Cambell 1995-öt idézi a szerző, de az egészen más szempontból közelítő Lightfoot (David W. Lightfoot 1979 *Principles of diachronic syntax*. Cambridge: Cambridge University Press) vagy Roberts (Ian Roberts *Diachronic Syntax* 2007 Oxford: Oxford University Press) is nagy haszonnal forgatható, nem beszélve a konstrukciós nyelvtan ide vágó szakirodalmáról (pl. Johanna Barðdal – Thórhallur 2010 *Eythórsson Reconstructing Syntax: Construction Grammar and the Comparative Method*. In: Hans C. Boas - Ivan A. Sag (eds.) *Sign-Based Construction Grammar*. Stanford: CSLI Publications).

5. A kézirat technikai jellemzői

Az értekezés mint kézirat elszomorítóan kevésbé veszi tekintetbe az olvasó alapvető igényeit s a korszerű adatközlés általánosan teljesítendő követelményeit. Itt következő megjegyzéseimet a publikálás elősegítése érdekében fogalmazom meg annak előrevetésével, hogy alapjában véve nem a következőkkel van elsődlegesen problémám: a fejezetek, illetőleg alfejezetek decimális számozása több helyen elcsúszik, ugrik (pl. 82., 88. old.), s nem felel meg a tartalomjegyzékben foglaltaknak; a keresztutalások pontatlanok, amennyiben egy sor esetben nem egyeznek sem a decimális számozásra, sem pedig a lábjegyzetekre történő utalások; egy helyütt hirtelen újra kezdődik a lábjegyzetek számozása (86. old.); a második részben újra kezdődik a példák számozása; kívánni valót hagy maga után a központosítás stb. S még azzal sem talán, hogy a példák számozása legalábbis a dolgozat első nagy részében érthetetlen, amennyiben az egyetlen példaszám alá sorolt példaszorok nincsenek alszámozva, ami a szerző számára is nehézkessé teszi a rájuk történő utalást (pl. 58. old., 18-as példa: „az ötödik-hatodik sor főnevei...”), nemhogy az azonosításukat. A legzavaróbb a példák glosszázási módszerének teljes összevisszasága: van, ahol csak fordítást kapunk, nem kevés helyen viszont a példapárokban csak a változókat glosszázza a szerző, az azonos elemeket nem, következésképp az olvasó keresgeti vissza az egyes mondatösszetevők jelentését (nem sorolom fel az összes helyet természetesen, l. csupán 51. old., 12-es példaszor). A példák értelmezésének ebből adódó nehézségeihez járul hozzá még az a tény is, hogy a szerző átveszi forrásainak glosszázási menetét, azaz nem kapunk valamely egységes rend szerinti grammatikai értelmezést, ami meglehetősen baj. Lehetne választani például a Leipzig Glossing Rules megfelelő változatai közül. S végül még csak annyit, hogy vannak szakirodalmi hivatkozások, amelyek hiányoznak a jegyzékből (pl. Graham Mallinson - Barry J. Blake 1981 *Language typology: crosslinguistic studies in syntax*. Amsterdam: North-Holland), illetőleg pontatlan több helyen a jegyzék maga is (pl. 250. old., a Song-tétel esetében hibás az évszám, ugyanezen az oldalon a Shopen- és Silverstein-tételből hiányzik a kiadó feltüntetése stb.). S még egy megjegyzés a szakirodalmi hivatkozásokkal kapcsolatban: készséggel elismerem, egy-egy kérdésnek akkora a szakirodalma, hogy a dolgozatban valamennyit akár csak érintőlegesen is ismertetni lehetetlenség és nincs is rá szükség. De ha a bevezető fejezet kimondottan a járatlanabb olvasó orientálását célozza, akkor legalább a szakirodalmi hivatkozások válogatott sorát ugyenezzel a cíllal nem lenne haszon nélkül való feltüntetni. Kiragadott példaként megint: nehéz elképzelni az ergativitásról szóló tipológiai diskurzust például a következők nélkül: Aleksandr E. Kibrik 1979–1981 *Materialy k tipologii ergativnosti*. Fascicles 126, 128, 129, 141, benne a következő részekkel: 0. “Teoretičeskoe vvedenie”, 1. “Arcĭnskij jazyk”, 4. “Tabasa- ranskij jazyk”, 5. “Agul’skij jazyk”, 6.

“Caxurskij jazyk”, 7. “Rutul’skij jazyk”, 8. “Lezginskij jazyk”, 17. “Xinalugskij jazyk”, 18. “Buduxskij jazyk”, 19. “Kryzskij jazyk”. Moskva: Institut russkogo jazyka, AN SSSR vagy Aleksandr E. Kibrik 1985 Toward a Typology of Ergativity. In: J. Nichols - A. C. Woodbury (eds.) Grammar Inside and Outside the Clause. Cambridge: Cambridge University Press. 268–323.

Összefoglalásul

Havas Ferenc munkássága a benyújtott disszertáció tematikáját illetően (is) kandidátusi (CSc) címének megszerzése óta új és jelentékeny módon bővült. A dolgozatnak különösképpen a Particípiumok és particípiumos szerkezetek című alfejezetét tartom kiemelkedőnek: felépítése és kidolgozottsága gondosan kimunkált voltával tűnik ki. Nem csupán e fejezet, hanem a munka egésze új, illetőleg új módon kiformált megfigyelésekkel gazdagítja nem csupán a hazai, hanem a nemzetközi uralisztikai és vélhetően (történeti) tipológiai kutatások terepeit. Ennek értelmében a 237. oldalon mondottak nemcsak elfogadhatók, hanem üdvözlendők is. Fenntartásaim és kifogásaim ellenére úgy látom, a dolgozat megtermékenyítő hatású lehet, új megközelítések alkalmazására, illetőleg nyitottan hagyott kérdések tisztázására nyújt alkalmat – nyilvánvaló viták révén. Az értekezés a témában jelenleg a legátfogóbb áttekintés, mely az elméletalkotás igényével jött létre. A megfelelő átalakítások után publikációra alkalmassá tehető.

A fent előadottak alapján úgy gondolom, Havas Ferencnek az *A prenominitivitás. Elmélet és alkalmazása az uráli nyelvekre* című értekezése, amelyet az MTA doktora cím elnyerésére nyújtott be, vitára bocsátható, s ezzel a véleményemmel ajánlom a munkát a tisztelt bírálóbizottság figyelmébe.

Budapest-Szeged, 2012. április 5.

Bakró-Nagy Marianne
az MTA doktora